

EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU VAHELINE VASTASTIKUSE ABISTAMISE LEPING NING SELLEST LÄHTUVAD HILISEMAD KOKKULEPPED

EVE KUBI

SISSEJUHATUS

1939. aastast kujunes Eesti ajaloos üks saatuslikumaid 20. sajandil. 23. augustil 1939 sõlmisid kaks totalitaarse režiimiga riiki – NSV Liit ja Saksamaa – mittekallaletungilepingu, mille salaprotokollis määrati ära huvisfäärid. Kokkuleppe järgi kuulus Eesti Vabariik NSV Liidu huvisfääri. 21 aastat iseseisvana püsinud riigi juhtkond alistus Moskva survele ning 28. septembril 1939 sõlmitud NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahelise vastastikuse abistamise lepingu järgi sai NSV Liit loa rajada Eestisse sõjaväebaasid. Selle lepinguga pandi alus Eesti omariikluse hävitamisele, Eesti okupeerimisele ja annekteerimisele NSV Liidu poolt mõned kuud hiljem.

Siinne artikkel annab lühiülevaate sündmustest enne lepingu sõlmimist, NSV Liidu ettevalmistustest Eesti Vabariigi purustamiseks operatsiooniga "Vulkaan"¹ ning sõjaväelistest läbirääkimistest Tallinnas. Operatsiooni "Vulkaan" käsitus näitab, et Eesti sõlmis baaside lepingu olukorras, kus Nõukogude Liit oli valmis oma eesmärkide saavutamiseks Eestit sõjaliselt ründama. Samas Eesti ise ei kujutanud ohtu kellelegi. Oma eesmärkide elluviimiseks oleks Punaarmee üksused nii või teisiti Eestisse paigutatud. Artiklis on eraldi välja toodud ka sõjaväeliste delegatsioonide kokkulepped. Eesmärgiks on näidata, milles kokku lepiti ning milliseks kujunes nende lepete valguses järgmistel kuudel toimunu.

1939.–1940. aasta sündmused on teema, mida on käsitlenud paljud ajaloolased. Enamasti on eraldi vaadeldud ikka baaside lepingu sõlmimist ja selle eellugu ning sõjaväelisi läbirääkimisi. Samas on aga varju jäänud Nõukogude Liidu kavandatud operatsioon "Vulkaan". Käesolev artikkel keskendubki nende kolme ühendamisele.

1990. aastatel hakati publitseerima ka arhiividokumente ja muud materjali, mis käsitlevad sündmustikku alates 28. septembrist 1939 kuni Eesti Vabariigi okupeerimise ja annekteerimiseni NSV Liidu poolt. Avaldatud on erinevatest allikatest pärinevaid dokumente. Üks esimesi selliseid publikatsioone

---

¹ Vt lisa 1.

on Eesti Riigiarhiivi koostatud dokumentide ja materjalide kogumik “Baaside lepingust anneksioonini”.² Publitseeritud arhiividokumendid pärinevad enamasti Eesti Riigiarhiivi fondidest, kuid kasutatud on ka Venemaa arhiivides leiduvaid dokumente, samuti välismaa diplomaatide koostatud ettekan- deid ja perioodikas ilmunud materjale.

Ajaloolane Erich Kaup on tõlkinud eesti keelde ja avaldanud mitmeid uusi, varem avaldamata Venemaa Riikliku Sõjamerelaevastiku Arhiivi fon- didest pärinevaid dokumente.³ Need näitavad, missugune oli Punalipulise Balti Laevastiku osa NSV Liidu sõjalistes aktsioonides Eesti Vabariigi vastu.

1990. aastatel hakati ka Venemaal välja andma Balti riikidega seotud dokumendikogumikke. Üks sellistest oli NSV Liidu Välisministeeriumi koostatud “Полпреды сообщают...”.⁴ Kogumikus on avaldatud NSV Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadi kirjavahetus oma diplomaatiliste esinduste- ga Balti riikides, telegrammid, vestluste üleskirjutised, noodid, NSV Liidu ja Balti riikide vahelised kokkulepped, lepingud ning mõned teemaga seotud materjalid perioodikast. Suurem osa avaldatud dokumente publitseeriti esi- mest korda.

Venemaal on 1939.–1940. aasta kohta ilmunud suhteliselt vähe uurimusi. Kõige enam on sel teemal kirjutanud Mihhail Meltjuhhov. Siinkohal on ka- sutatud ainult ajakirjas Akadeemia ilmunud artiklit “Nõukogude sõjalise kohaloleku suurendamine Baltikumis aastail 1939–1941”.⁵ See artikkel on üks peatükk M. Meltjuhhoivi mahukast raamatust “Упущенный шанс Сталина.”⁶ Meltjuhhov on oma töödega uuendanud nõukogudeaegset kont- septsiooni Teise maailmasõja algusaastastest ja NSV Liidu rollist selles. Meltjuhhoivi peamiseks puudujäägiks Baltikumi sündmuste käsitlemisel on aga see, et ta kasutab oma töödes peamiselt Venemaa Riikliku Sõjaarhiivi, kuid mitte Venemaa Riikliku Sõjamerelaevastiku Arhiivi fonde.

Üksnes Venemaa Riikliku Sõjamerelaevastiku Arhiivi fondidel põhine- vad aga Pavel Petrovi tööd. Siinkohal on tema töödest kasutatud raamatut “Балтийский флот. Финский гамбит”⁷, mis on tõsine uurimus Punalipulise

² **Baaside lepingust anneksioonini.** Dokumente ja materjale. 1991. Tallinn. [Edaspidi *Baaside lepingust... 1991*]

³ **Kaup, E.** 1999. Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939 – juuni 1940. – Tuna, nr 4. Tallinn. [Edaspidi *Kaup 1999*]

⁴ **Полпреды сообщают...** Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией август 1939 г. – август 1940 г. 1990. Москва: Ме- ждународные отношения. [Edaspidi *Полпреды сообщают... 1990*]

⁵ **Meltjuhhov, M.** 2001. Nõukogude sõjalise kohaloleku suurendamine Baltikumis aastail 1939–1941. – Akadeemia, nr 9–10. [Edaspidi *Meltjuhhov 2001*]

⁶ **Мельтюхов, М.** 2002. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борь- ба за Европу 1939–1941 гг. (Документы, факты, суждения). Москва: ВЕЧЕ. [Edaspidi *Мельтюхов 2002*] See raamat on välja antud ka eesti keeles.

⁷ **Петров, П.** 2005. Балтийский флот. Финский гамбит. Москва: ЯУЗА.

Balti Laevastiku tegevusest Talvesõja ajal. Lisaks eespool mainitud raamatule on viidatud ka tema eesti keeles ilmunud artiklile “Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939. aasta septembris ning vahejuhtum aurikuga “Metallist””.⁸

Kui Meltjuhhov ja Petrov on oma töödes kõiki kolme Balti riiki koos käsitleanud, siis Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi Sõjaajaloo Instituudi töötaja, ajaloodoktor polkovnik Sergei Kovaljov on ühe oma töödest pühendanud Eestile: ta on käsitleanud Nõukogude vägede olukorda Eestis aastatel 1939–1940.⁹ Uurimus põhineb arhiividokumentidel (Venemaa Riiklik Sõjamerelaevastiku Arhiiv, Venemaa Riiklik Sõjaarhiiv) ja samuti seni erifondides hoitud materjalidel. Nõukogude üksuste Baltikumis viibimise kohta kirjutamine oli Kovaljovi sõnul olnud viimaste aastateni range kontrolli all ja alles nüüd on võimalik selle probleemiga põhjalikumalt tegeleda. Uued avalikustatud dokumendid annavad raamatu autori sõnul parema ülevaate tolle aja sündmustest ja Balti riikides kujunenud keerukast olukorrast. Kovaljov ei kasuta oma töös sõna *okupatsioon*. Ta mainib ainult vägede sisseviimist ning arutleb NSV Liidu tegevuse õigustatuse üle Baltikumi suunas. Siinkohal tõdeb autor, et Venemaa jaoks oli, on ja jääb Baltikum eluliselt tähtsaks regiooniks. Kovaljov on käsitleanud oma töös baasivägedega seotud probleeme, nende igapäevaelu, sõjalist väljaõpet ning suhteid kohalike elanike ja Eesti võimudega. Tema töö peamisteks puudusteks võib lugeda mõningaid faktivigu: kaitseliinide rajamise plaani juures on ära vahetatud Saaremaa ja Hiiumaa; Võru-Petseri sõjaväeringkonna ülemaks on märgitud kolonel Johannes Remmeli asemel kolonel Strig; viidatakse ERA fondile 2813, mida pole arhiivis olemas.

Hea ülevaate on käsitletava perioodi kohta andnud Sõjavägede Staabi I osakonna ülem kolonelleitnant Alfred Luts oma raamatus “Heitluste keerises”.¹⁰ Ta käsitleb ka 1939.–1940. aasta sündmusi. Kuigi seal on palju huvitavat, on see siiski mälestusteraamat ja mitmeid küsimusi lahkab ta oma seisukohast lähtudes.

Sõjaväeliste läbirääkimistega seonduvat käsitleb Sõjavägede Staabi ülema esimene abi kolonel Richard Maasing koguteose “Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas” II köites.¹¹

Üldiselt on vaatlusaluse perioodi kohta ilmunud vähe mälestusi. Nõukogude poole mälestustes baaside lepingust ja sõjaväelistest läbirääkimistest

⁸ Petrov, P. 2006. Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939. aasta septembris ning vahejuhtum aurikuga “Metallist”. – Akadeemia, nr 6. [Edaspidi Petrov 2006]

⁹ Ковалев, С. 2005. Советские войска на территории Эстонии 1939–1940 гг. Санкт Петербург: Новик. [Edaspidi Ковалев 2005]

¹⁰ Luts, A. 2004. Heitluste keerises. Tallinn: Olion. [Edaspidi Luts 2004]

¹¹ Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas II. 1955. Stockholm: EPM. [Edaspidi Eesti riik ja rahvas... 1955]

kas vaikitakse üldse või mainitakse neid ainult möödaminnes. Peamiseks põhjuseks on see, et enamik meie poliitikutest ning kõrgemast ja keskastme ohvitserkonnast hukkus Nõukogude võimu repressioonides või Teise maailmasõja lahingutes.

I. EESTI VABARIIGI JA NSV LIIDU VAHELINE VASTASTIKUSE ABISTAMISE LEPING

Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise mittekallaletungilepingu salajase lisaprotokolliga jagati Ida-Euroopa huvisfäärideks ning selle järgi läks Eesti Nõukogude Liidu huvisfääri. Saksamaa, kindlustanud oma seljataguse, alustas 1. septembril 1939 sõjategevust Poola vastu. 17. septembril alustas agressiooni Poolas ka NSV Liit. Alanud sõjas kuulutas Eesti Vabariik end kohe erapooletuks riigiks ning teatas oma eemalejäämisest sõjalises konfliktis. Samuti loobuti nii täielikust kui ka osalisest mobilisatsioonist. Mobilisatsioon poleks küll eriti midagi muutnud, kuid kaasnenum oleksid rahvusriikliku iseteadvuse tõus ning rahva ja relvajõudude suurem valmisolek rahvusvaheliseks kriisisituatsiooniks.

Pärast edukat sõjakäiku Poolasse suunas NSV Liit oma huvi Balti riikidele. Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahelise vastastikuse suhtlemise aluseks oli 2. veebruaril 1920 Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud Tartu rahuleping. Selles lepingus kinnitas Nõukogude Venemaa Eesti suveräänsust. Samuti toimisid kahe riigi vahelised diplomaatilised, kaubanduslikud ja kultuurilised suhted. Selle taustal oleks NSV Liidul olnud rahvusvahelisel areenil raske põhjendada Eesti-vastast agressiooni. NSV Liidule oli aga väga oluline viia ellu oma nn ettenihutatud kaitse doktriini. Sellega oleks hoitud kontrolli all Läänemeri ning ühtlasi saadud ülemvõim ka Soome lahes. Selleks oli kaks võimalust: rajada sõjaväebaasid Balti riikidesse ning seejärel kaugemas tulevikus need riigid okupeerida või asuda otsese sõjalise agressiooni teele. NSV Liit valis oma edasiseks tegevuseks esimese variandi, st baaside rajamise.

Kuna üks riik ei saa viia niisama, ilma otsese sõjategevuseta oma sõjaväebaase teise suveräänse riigi territooriumile, siis pidi NSV Liit leidma selleks ajendi. Eesti puhul kasutati ära seda, et ööl vastu 15. septembrit rändus Tallinnas Poola allveelaev Orzel, mis põgenes hoolimata interneerimisest ööl vastu 18. septembrit. Nõukogude pool hakkas Eestit süüdistama Poola allveelaeva põgenemisele kaasaaitamises.

19. septembril 1939. aastal teatas NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov Eesti saadikule Moskvas August Reile, et NSV Liit paneb Orzeli põgenemise eest vastutuse Eestile ja Punalipuline Balti Laevastik hakkab allveelaeva otsima kogu Soome lahes. Seega oli kehtestatud mereblokaad,

millega kaasnes Nõukogude laevade sissetung Eesti territoriaalvetesse ja Eesti rannikuala tulistamine.¹²

22. septembril 1939 sõitis välisminister Karl Selter Moskvasse, et sõlmida Nõukogude Liiduga uus väliskaubandusleping. 24. septembril toimunud kohtumisel NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ja ühtlasi ka välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotoviga teatas viimane, et kaubanduslepingut uuendatakse ainult sel juhul, kui Eesti nõustub paigutama Nõukogude sõjaväebaase oma riigi territooriumile. V. Molotovi väitel ohustas Eesti neutraliteedipoliitika NSV Liidu julgeolekut, seadis ohtu tema sõja- ja kaubalaevastiku Läänemerel ning otseselt ka Leningradi. Lisaks sellele teatas V. Molotov, et 1920. aasta rahulepingu tingimused ei sobi enam ning nüüd on tegemist sõjaliselt ja majanduslikult võimsa suurriigiga, kelle huvidega tuleb arvestada. Seetõttu oli NSV Liit otsustanud saavutada Eesti valitsuse nõusoleku sõlmida sõjalise või vastastikuse abistamise pakt, millega kaasneks NSV Liidu õigus luua Eesti territooriumile laevastik ja lennuväe tugipunktid või baasid. Sõjaväebaaside loomine Eestis loodeti vormistada ametlikult vastastikuse abistamise paktina. Kuna Eesti välisministril pakti sõlmimiseks volitusi polnud, pöördus K. Selter tagasi Tallinna.

Kujunenud olukorda arutasid 25.–26. septembril Eesti valitsus ja parlamendi komisjonid. Moskvasse läbirääkimistele otsustati saata komisjon koosseisus Karl Selter, August Rei, Jüri Uluots ja Ants Piip.

Näinud ära Eesti poole leige reaktsiooni Moskva esitatud süüdistustele, fabritseeriti intsident, mille kohaselt olevat tundmatu allveelaev torpedeerinud Nõukogude kaubalaeva Metallist. Nõukogude poole süüdistuste põhjal uputati nimetatud laev 27. septembril kell 18 Narva lahes ning 5 meeskonnaliiget jäi kadunuks.¹³ Eesti poole väitest, et laev lahkus Eesti territoriaalvetest alles kell 18.40 ning mingit plahvatust kuulda polnud, ei tehtud välja.¹⁴

Samal ajal algasid sõjalised jõudemonstratsioonid Eesti piiril. 25. septembril 1939 alustasid Nõukogude lennukid luurelende Eesti kohal.¹⁵ Septembri jooksul koondas Punaarmee piirile võimsa löögirusika. Eesti Sõjavägede Staabi andmetel olid Eesti piirile paigutatud järgmised üksused: 1) Narva suunal Kingissepa rajoonis 10. ja 16. jalaväediviis; 24. motoriseeritud diviis; 12., 13. ja 18. tankibrigaad; 2. motoriseeritud õhukaitsedivisjon; 225. motoriseeritud suurtükiväedivisjon; 110. suurtükiväedivisjon; 2) Irboska suunal Pihkva rajoonis 56., 90. ja 161. jalaväediviis; 1. ja 2. tankidiviis; 20. tankibrigaad; 96. ja 133. suurtükiväedivisjon; 3) piiritagustel lennuväljadel 10., 55. ja 78. lennubrigaad; 15., 35., 38., 50., 63. ja 80. lennuväepolk. Puna-

¹² Petrov 2006, lk 1215; Ковалев 2005, с. 43–44.

¹³ Petrov 2006, lk 1225–1226; Пионерская правда. № 132, 28. сентября 1939 г. <<http://oldgazette.ru/pionerka/28091939/index1.html>>, (24.06.2007).

¹⁴ ERA. 495-11-36. L 24.

¹⁵ Ковалев 2005, с. 37.

armee väed koosnesid septembri teisel poolel 160 000 mehest, 700 suurtükist, 600 tankist ja 600 lennukist.¹⁶

Sõjalise ähvarduse haripunkt langes aga aega, kui Eesti delegatsioon saabus Moskvast tagasi konsultatsioonidele valitsusega. Sel ajal sai selgeks, et riigi iseseisvus ja Eesti rahva saatus on kaalul. Läbirääkimiste kestel tegid NSV Liidu luure- ja pommituslennukid madallende üle Tallinna nii, et akna klaasid klirisesid ja majaseinad värisesid. Lennukite ülelennud toimusid nii madalalt, et lennukeid oleks saanud lasta jahipüssist. Politseil ja Sõjavägede Staabil oli aga rangelt keelatud neid tulistada.¹⁷ Hoolimata Eesti esindajate protestidest jätkasid NSV Liidu mere- ja õhujõud Eesti piiri rikkumist.

26. septembril 1939 sai Leningradi Sõjaväeringkonna Staap NSV Liidu kaitserahvakomissari Kliment Vorošilovi¹⁸ direktiivi nr 043/оп, milles nõuti sõjaväeringkonna vägede koondamist Eesti ja Läti piirile ning selle lõpuleviimist 29. septembriks 1939.¹⁹ Kavandatava operatsiooni koondnimetus sai “Vulkaan”. Selle läbiviimiseks koondati Soome lahe ja Peipsi järve vahele Kingissepa üksik laskurkorpus, Pihkva järvest lõuna poole 8. armee väeosad ning Sebeži, Juhnevitši ja Kljastitsõ rajooni 7. armee väeosad. Viimase koosseisu kuulus ka osa Valgevene sõjaväeringkonna 3. armee vägedest, mis olid koondunud Daugava vasakule kaldale 26.–29. septembril 1939. aastal. Punaarmee üksuste ülesandeks oli anda võimas ja otsustav löök Eesti vägede pihta. Selleks tuli Kingissepa grupeeriingul tungida kõigepealt kiiresti Rakvere, Tapa ja Tallinna suunas, seejärel pidi 8. armee purustama vastase väed ja tungima Tartu suunas ning edasi koos Kingissepa grupeeriinguga Tallinna ja Pärnu peale, eraldades oma tiiva kaitseks Valga suunal ühe tankibrigaadi ning 25. ratsaväediviisi. Läti väeosade Eesti sõjaväele appituleku korral pidi 7. armee Riia–Valga suunas katma Leningradi sõjaväeringkonna operatsioon Läti piirilt. Läti sõjaväe pealetungi või Eesti vägede abistamise puhul pidi 7. armee kiire ja otsustava löögiga piki Daugava jõe mõlemat kallast tungima Riia peale. Balti laevastiku ülesandeks oli määratud hävitada Eesti laevastik, anda löök Eesti mereväebaaside pihta ja toetada Leningradi sõjaväeringkonna maavägede pealetungi. Kaitserahvakomissar nõudis operatsiooni ettevalmistamist 27. septembriks 1939. aastal ning hoiatas, et pealetungile asumise kohta antakse eraldi direktiiv. 28. septembril 1939. aastal kinnitas kaitserahvakomissar Eesti vastu kavandatud operatsiooni kava, kuid samas

¹⁶ **Maasing, R.** 1955. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimised 1939. a. oktoobris. – **Eesti riik ja rahvas**, lk 47. [Edaspidi *Maasing 1955*]

¹⁷ **Ots, A.** 1976. Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Stockholm: Andromeda, lk 121.

¹⁸ **Vorošilov, Kliment** (04.02.1881–02.12.1969) – NSV Liidu partei- ja riigitegelane, NSV Liidu marssal (1935); kuulus Stalini lähikonda ning oli massiliste repressioonide üks peaorganisaatoreid.

¹⁹ **Ковалев** 2005, c. 37.

andis ka korralduse, millega tuli vältida raudteesildade purustamist. Samal päeval andis Leningradi sõjaväeringkonna juhataja, 2. järgu armeekomandör²⁰ K. Meretskov²¹ käsu viia Punalipuline Balti Laevastik täielikku lahinguvalmidusse, vastava käsu saamisel tuli anda löök Eesti mereväebaasidele ja hõivata Eesti laevastik. Käsu järgi tuli takistada Eesti laevastiku viimist Soome ja Rootsi vetesse, toetada rannikul maavägesid suurtükitulega ning olla valmis erikäsu korral dessanti maale saatma. Läti väljaastumise korral Eesti poolel tuli hõivata ka Läti laevastik.²²

Aluseks võttes Leningradi sõjaväeringkonna juhataja käsku 29. septembriks 1939 kavandatud operatsiooni “Vulkaan” kohta, andis Punalipulise Balti Laevastiku juhataja, 2. järgu flagman²³ Vladimir Tributs²⁴ omakorda välja käskkirja nr 4/оп, milles määrati laevastiku ülesanded juba täpsemalt. Punalipulise Balti Laevastiku ülesandeks sai hävitada Eesti laevastik, purustada Tallinna ja Kunda mereväebaasid, tõkestada sõjalaevade pääs Soome lahte, toetades väeosade edasiliikumist A-tiival ning valmistada ette Tallinna kindlustatud rajooni hõivamine. Punalipulise Balti Laevastiku sõjaõhujõudude ülesandeks sõjategevuse puhkedes oli avastada ja hävitada Eesti laevu, pommitada väeosi ja kindlustusi Narva maakitsusel ning raudtee ja Soome lahe vahelisel maa-alal kuni 30 km kaugusel pealetungivatest üksustest; hävitada Eesti lennukite materiaalosad; pommitada ehitisi Rakvere ja Kunda lennuväljadel; purustada Sondat ja Rakvere lennuvälja ühendav raudteeharu; hävitada Tallinna piirkonnas ja sellest lääne pool Eesti rannikul ning saartel paiknevad kaitserajatised, takistada miinitõkete rajamist Tallinna piirkonnas; kaitsta laevastikku Eesti lennuväe õhurünnakute eest ning tõkestada nende lennukite läbimurret Kingissepa ja Torma suunal ning edasiliikumist piki Soome lahe rannajoont Leningradi peale. Laevastik pidi olema valmis toetama dessandi maabumist Soome lahe lõunakaldale, samuti andma vajadusel löögi Soome lahes asuvatele vaenlase laevadele ja toetama eribrigaadi kaatreid. Laevastikualused said 29. septembri koidikul korralduse asuda positsioonidele ning signaali “Vulkaan” saamisel tuli hakata tegutsema. Sellega

²⁰ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralpolkovnikule.

²¹ **Meretskov, Kirill** (07.06.1897–30.12.1968) – NSV Liidu marssal (1944), juhtis 1940. aastal Eesti okupeerimist. 23. juunil 1941 arreteeriti süüdistatuna sõjaväelaste vandenõus; septembris 1941 vabastati ning suunati rindele.

²² **Meltjuhov** 2001, lk 1904–1906; **Petrov** 2006, lk 1217–1218; **Бешанов, В.** 2006. Красный блицкриг. Москва: Издатель Быстров, с. 225–226. [Edaspidi **Бешанов 2006**]

²³ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kontradmiralile.

²⁴ **Tributs, Vladimir** (28.07.1900–30.08.1977) – NSV Liidu laevastikuadmiral, Punalipulise Balti Laevastiku juhataja aastatel 1939–1947.

kaasnes käsk hävitada kõik Soome ja Riia lahte sisenevad vaenlase laevad.²⁵ Operatsiooni "Vulkaan" oletatavaks alguspäevaks oli Eesti piiridele koondatud 15 laskurdiviisi, 2 ratsaväediviisi, 7 tankibrigaadi ja 1 laskurkuulipilduja brigaad. Kokku oli neis üksustes 300 000 võitlejat, 2760 suurtükki, 2077 tanki, 243 soomusautot. Punaarmee kavatses iga juhul siseneda Eesti territooriumile, sõltumata Eesti valitsuse otsusest.²⁶

NSV Liidu vägede koondumine ei jäänud Eesti poolele märkamatuks. Sõjavägede ülemjuhataja korraldusel püüti kokkupõrkeohtu vähendada ja sõjategevust lubati alustada vaid ülemjuhataja korraldusel. Väeosad jäid oma senistesse paiknemiskohtadesse, oldi häireolukorras kasarmutes ja tugevdati valveposte. Kattepositsioonidele paigutati väliwahtkonnad, raudbetoonpunktid seati võitlusvalmis. Tegeldi ka laskemoona ümberpaigutamise ja hajutamise. Samuti valmistati ette komando- ja vaatluspunktid, kontrolliti sidet ning valmistati ette laengud sildade õhkimiseks.²⁷ Vahetult Nõukogude Liiduga piirneva Narva sõjaväeringkonna ülem sooviski teada, kuidas tuleb tema ringkonnal toimida idanaabri ootamatu kallaletungi puhul Narva linna sildadega, kas need kohe mineerida ja vajadusel õhkida või mitte. Samuti soovis sõjaväeringkonna ülem saada enda käsutusse 4000 tankitõrjemiini. Linnas asuva diviisi ülem ei pooldanud mineerimist enne vastava käsu saamist.²⁸ 27. septembri 1939. aasta operatiivkäsu nr 1 määras Laidoner endale järgmised asetäitjad: Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Nikolai Reek²⁹, 3. diviisi ja Tallinna garnisoni ülem kindralmajor Herbert Brede³⁰ ning Kaitseliidu ülem kindralmajor Johannes Orasmaa³¹. Ühtlasi anti operatiivkäsu diviisidele, merejõudude juhatajale ja õhukaitse ülemale juhtnõu, kuidas tegutseda NSV Liidu võimaliku kallaletungi korral.³² 28. septembri hommikul andis sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner diviiside ülematele, merejõudude juhatajale ja õhukaitse ülemale korralduse osutada Nõukogude Liidu kallaletungi korral vastupanu. Kui Nõukogude Liit peaks alustama sõjategevust, siis maaväed, merejõud ja õhukaitseüksused pidid hakkama

²⁵ **Kaup** 1999, lk 24–26; **Petrov** 2006, lk 1218–1219.

²⁶ **Бешанов** 2006, c. 226.

²⁷ **Luts** 2004, lk 81–85.

²⁸ **ERA**. 515-1-822. L 97.

²⁹ **Reek, Nikolai** (sünninimega Nikolai Bazõkov, 01.02.1890–18.05.1942) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kindralleitnant), hukatud Ussolje laagris.

³⁰ **Brede, Herbert** (25.04.1888–06.10.1942) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kindralmajor), Eesti suurtükiväe organiseerija, taktika ja strateegia väljatöötaja; hukatud Norilski laagris.

³¹ **Orasmaa, Johannes** (kuni 1935 Johannes Roska, 03.12.1890–24.05.1943) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kindralmajor) ja poliitik, Kaitseliidu ülem ja Riiginõukogu liige; surnud Vjatka laagris.

³² **Luts** 2004, lk 86.

tegutsema kattekava "Idavariant" kohaselt ning neil tuli arvestada ka sellega, et kohe sõja algul võib mitmel pool katkeda side.³³

Samal ajal kui NSV Liit valmistus operatsiooniks "Vulkaan" ja koondas oma vägesid Eesti-vastaseks sõjategevuseks, toimusid Moskvas läbirääkimised. Kuigi läbirääkimiste tempo oli kiire, kulgesid nad siiski vaevaliselt. Kaubeldi Eestisse saadetavate üksuste arvu, nende paigutuse ja lepingu kehtivusaja üle. Moskva esmased nõudmised olid suhteliselt kõrged, kuid saades aru, et kusagilt läheb piir, mida esialgu ületada ei tohi, tõmbuti tagasi. See tõttu tuli Moskval lubada, et Eesti suveräänsust, riigikorda, põhiseaduslikke aluseid ja majandussüsteemi ei puudutata ning kommunistlikku režiimi peale ei suruta. Koos iseseisvusega pidid säilima ka oma valitsus ja parlament, oma sise- ja välispoliitika ning sõjavägi.

Eesti ja Nõukogude Liidu vaheline vastastikuse abistamise leping kirjutati Moskvas alla 28. septembril 1939. aastal. Leping sõlmiti 10 aastaks ning kui kumbki pooltest ei oleks lepingust loobunud, siis pikeneuks see veel 5 aastaks. Kahe riigi vaheline kokkulepe tugines Eesti–Vene 2. veebruaril 1920. aasta rahulepingule ning 4. mai 1932. aasta mittekallaletungilepingule. Lepingul alusel töötasid mõlemad pooled abistada teineteist kolmanda riigi kallaletungi puhul. Nõukogude Liit kohustus Eestit abistama ning soodustingimustel varustama relvastuse ja muude sõjaliste vahenditega. Eesti lubas kindlustada Nõukogude Liidule õiguse omada Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiski linnas laevastikubaase ja lennuvälju. Vastavad territooriumid, samuti Eestisse paigutatavate Nõukogude maa- ja õhuvägede rangelt piiratud kontingent tuli kindlaks määrata erilepetega.³⁴ 28. septembri 1939. aasta leping on tuntud ka kui nn baaside leping.

Erilepped vormistati vastastikuse abistamise lepingu salajase lisa-protokollina. Selle alusel võis Nõukogude Liit Eestisse tuua kuni 25 000 sõjaväelast. Lisaprotokollil alusel sai Nõukogude sõjalaevastik õiguse kasutada Tallinna sadamat ajutiselt kuni kaheks aastaks. Selle õiguse kasutamise korda pidi omakorda reguleeritama erikokkuleppega. Samuti otsustati moodustada pariteetsel alusel segakomisjon, kelle ülesandeks pidi olema jälgida lepingu täitmist ning lahendada tekkivaid küsimusi.³⁵

Vastastikuse abistamise leping ratifitseeriti kiiresti. NSV Liidu Ülemnõukogu ratifitseeris pakti 29. septembril 1939.³⁶ Eesti Vabariigi president

³³ Sõjavägede Ülemjuhataja diviisiülematele, Merejõudude juhatajale ja Õhukaitse ülemale, 28.09.1939. – **ERA**. 515-1-822. L 95.

³⁴ Eesti Vabariigi lepingud välisriikidega. Nr 15. Vastastikuse abistamise pakt Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel. – **Riigi Teataja**. 1939. Tallinn, lk 327–328.

³⁵ Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise pakti konfidentsiaalne lisaprotokoll. – **ERA**. 988-1-3. L 215.

³⁶ **Sõja ja rahu vahel**. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Koguteos. I köide. 2004. Tallinn: S-Keskus, lk 378.

Konstantin Päts ratifitseeris vastastikuse abistamise lepingu ja selle salajase lisaprotokolliga oma otsusega nr 24-sal 2. oktoobril 1939. Ühtlasi lisati otsusesse, et protokoll ei avaldata.³⁷

4. oktoobril 1939. aastal vahetasid Eesti Vabariigi välisminister Karl Selter ja NSV Liidu esindaja Vladimir Botškarjov³⁸ Tallinnas NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahelise vastastikuse abistamise lepingu ratifitseerimiskirjad ning sellest hetkest alates jõustus leping 6. artikli kohaselt.³⁹ Kuna kõik rahvusvahelised lepingud tuli registreerida Rahvaste Liidus, siis vastavalt Rahvaste Liidu põhikirja 18. punktile registreeriti 13. oktoobril 1939. aastal Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vaheline vastastikuse abistamise leping Rahvaste Liidu sekretariaadi lepingute ametlikus registris kandena nr 4643.⁴⁰

Lepingu sõlmimise tõttu 28. septembril 1939. aastal katkesid ka NSV Liidu ettevalmistused operatsiooniks "Vulkaan". NSV Liidu Sõjalaevastiku Rahvakomissariaadi 30. septembri 1939. aasta šifrogrammiga nr 1/244 sai Punalipuline Balti Laevastik käsu lõpetada Eesti mereblokaad ja pöörduda tagasi baasidesse.⁴¹ Mõned päevad pärast lepingu sõlmimist lõpetati häireolukord ka Eesti armees.

2. SÕJAVÄELISED LÄBIRÄÄKIMISED

Pärast pakti sõlmimist seisis ees täiendavate erilepete sõlmimine, millega hakkasid tegelema sõjaväelised komisjonid.

NSV Liidu kaitserahvakomissari 30. septembri 1939 direktiiviga nr 071 moodustati Nõukogude Liidu sõjaline komisjon, kuhu kuulusid delegatsiooni juhina Leningradi sõjaväeringkonna juhataja, 2. järgu armeekomandör Kirill Meretskov ning liikmetena Eestisse paigutatava väegrupi ülem korpusekomandör⁴² Aleksandr Tjurin⁴³, tankivägede korpusekomandör Dmitri Pavlov,

³⁷ Vabariigi Presidendi otsus nr. 24-sal, 2.10.1939. – **ERA**. 989-1-1797. L 4.

³⁸ **Botškarjov, Vladimir** (1900–1941) – Nõukogude Liidu diplomaat, septembrist 1939 kuni juunini 1940 NSV Liidu esindaja (saadiku) Eestis asetäitja; juulis-augustis 1940 NSV Liidu täievoliline esindaja Eestis. Augustist 1940 ÜK(b)P KK ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu volinik Eesti NSV-s. Juulis-augustis 1941 Vabariikliku Kaitsekomitee liige. Hukkus augustis 1941 miiniristlejal Volodarski.

³⁹ Сообщение ТАСС об обмене ратификационными грамотами между СССР и Эстонией. – **Полпреды сообщают** 1990, с. 87–88.

⁴⁰ Свидетельство о регистрации в Лиге Наций пакта о взаимопомощи между СССР и Эстонией. – **Полпреды сообщают** 1990, с. 115.

⁴¹ **Каур** 1999, lk 26.

⁴² Sõjaveelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralleitnandi auastmele.

⁴³ **Tjurin, Aleksandr** (14.08.1896–25.07.1976) – Nõukogude armee kindralleitnant; aastatel 1939–1940 baasivägede ülem.

ratsaväe brigaadikomandör⁴⁴ Konstantin Kalmõkov ja diviiskomandör⁴⁵ Nikolai Aleksejev.⁴⁶ Lisaks eelnimetatutele kuulus delegatsiooni veel lennುವäe korpusekomandör Jevgeni Ptuhhin ja mitmeid erinevate valdkondade spetsialiste-ohvitseri.⁴⁷ Komisjoni koosseisus ei olnud mitte ühtegi juristi, välisasjade rahvakomissariaadi esindajat ega isegi mitte eesti keele tõlki.⁴⁸

Direktiiviga nr 071 panid NSV Liidu kaitserahvakomissar K. Vorõšilov ja Punaarmee Kindralstaabi ülem, 1. järgu armeekomandör⁴⁹ Boriss Šapošnikov⁵⁰ paika komisjoni ülesanded, milleks oli koos Eesti Vabariigi valitsuse esindajatega määrata kindlaks paiknemispunktid ja arutada küsimusi, mis on seotud Punaarmee väeosade paigutamisega Eesti territooriumile ligikaudu järgnevatel piirkondades:

a) laskurväed – laskurkorpuse juhtkond, laskurdiviisi juhtkond, üks laskurpolk, haubitsapolk, tankipataljon ja diviisi eriväeosad Paldiski–Tallinna piirkonnas; üks laskurpolk koos diviisi suurtükiväepolgu ühe suurtükiväedivisjoniga Saaremaal ja Hiiumaal, kusjuures Hiiumaale jääb üks laskurpataljon; üks laskurpolk ja üks ilma ühe divisjonita suurtükiväepolk Haapsalu–Tallinna piirkonnas;

b) ratsavägi – üksik ratsaväebrigad, mille koosseisus on kaks ratsaväepolku, tankipolk, suurtükidivisjon Viljandi ja Valga piirkonnas;

c) motomehhaniseeritud väed – tankibrigad, mille koosseisus on neli tankipataljoni ja laskur-kuulipildujapataljon Türi piirkonnas ning sellest punktist loode suunas;

d) lennುವägi – üks hävitajate polk Saaremaal ja Hiiumaal, üks hävitajate polk Viljandi ja Valga piirkonnas, üks polk keskmisi pommitajaid Haapsalu ja Pärnu piirkonnas, üks polk keskmisi pommitajaid Paide piirkonnas.

Lisaks neile nõudmistele kohustati komisjoni vaatama üle kasarmud ja hooned, mille Eesti valitsus pidi vägede paiknemiseks andma; rangelt kindlustama vajalikud maa-alad lennuväljadele ja tankodroomidele; selgitama välja hädavajalikud ehitustööd ja koostama nende tööde plaani. Komisjonil

⁴⁴ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralmajori auastmele.

⁴⁵ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralmajori auastmele.

⁴⁶ Ковалев 2005, c. 52; Мельтюхов 2002, c. 152.

⁴⁷ Laks, L. 2000. Sundvalik. Tallinn: Perioodika, lk 98. [Edaspidi *Laks 2000*]

⁴⁸ Бешанов 2006, c. 241.

⁴⁹ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab armeekindrali auastmele.

⁵⁰ Šapošnikov, Boris (20.09.1882–26.03.1945) – NSV Liidu marssal (1940), endine tsariarmee polkovnik.

tuli Leningradist lahkuda 1. oktoobril ja asuda kohe tegutsema, oma töö pidid nad lõpetama 6.–8. oktoobril 1939. aastal.⁵¹

Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogul tuli vastavalt kindralstaabi ülema 30. septembri 1939. aasta direktiivile nr 4/2/49287 valmistada väeosad viivitamatult ette kõige kiiremas korras Eesti territooriumile viimiseks. Eestisse viidavate vägede isikkoosseisu tuli hoolikalt kontrollida. Selleks tuli eraldada parim reakoosseis, kindlustada see kõige parema ettevalmistuse saanud juhtivkoosseisuga (eriti komissaride ja poliitjuhtidega) ning varustada väeosad ettenähtud relvastuse ja varustusega. Väeosad tuli varustada korraliku vormirõivastusega, pöörates seejuures vajalikku tähelepanu nende kvaliteedile ja sobivusele. Vägede ettevalmistamine Eesti Vabariigi territooriumile viimiseks tuli lõpetada 4. oktoobriks 1939. aastal.⁵²

Kuna sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimistel olid päevakorras ka laevastikuga seotud küsimused, siis NSV Liidu Sõjalaevastiku rahvakomissari Nikolai Kuznetsovi 1. oktoobri 1939. aasta direktiiviga nr 3010⁵³ määrati mereväega seotud küsimuste lahendamiseks komisjon, kuhu kuulusid Punalipulise Balti Laevastiku juhataja, 2. järgu flagman Vladimir Tributs; Sõjalaevastiku rahvakomissari asetäitja, 2. järgu flagman Ivan Issakov⁵⁴; mereväe peastaabi ülema asetäitja, 1. järgu kapten Vladimir Alafuzov⁵⁵; Punalipulise Balti Laevastiku õhujõudude ülem brigaadikomandör Aleksandr Kuznetsov; Sõjalaevastiku rahvakomissariaadi tehnilise osakonna ülema asetäitja, 2. järgu sõjaväeinsener I. Gulin. Direktiiv nägi ette laevastiku komisjoni tegevuse kooskõlastamist Leningradi sõjaväeringkonna juhataja K. Meretskovi juhitud delegatsiooniga. Lisaks tuli komisjonil koos Eesti valitsuse esindajatega määrata kindlaks laevastiku paiknemiskohad, rannakaitsepatareide positsioonid, lennuväljad ja maa-alad, mis vajalikud Eestisse viidavatele laevastikuüksustele. Sõjalaevastiku rahvakomissari direktiiviga määrati laevastiku paiknemiskohtadeks kolm Eesti sadamat: Tallinn, Paldiski ja Rohuküla. Neisse viidavate laevastikuüksuste esialgne koosseis oli järgmine.

1. Laevastikku kuulus liinilaev Marat, ristleja Kirov, kaks liidrit, neli uut hävitajat, allveelaevade segabrigaad (3 C-, 8 III- ja 6 M-tüüpi) koos baaslaevaga, 6 diiseltraalerit, miiniveeskaja, PY-tüüpi torpeedokaatrite divisjon, laevastikubaasi valveüksus.

2. Rannakaitse pidi valima välja piirkonnad järgmistele rannapatareidele: 160 mm tornpatarei Sõrve poolsaarel, 180 mm tornpatarei Tahkuna pool-

⁵¹ NSV Liidu kaitserahvakomissar Leningradi Sõjaväeringkonna ülemale. 30. september 1939. – **Baaside lepingust** 1991, lk 10–11.

⁵² **Ковалев** 2005, c. 53.

⁵³ **Петров** 2005, c. 187.

⁵⁴ **Issakov, Ivan** (sünninimega Ovanes Isaakjan, 22.08.1894–11.10.1967) – NSV Liidu laevastikuadmiral; tema ema Ida Lauer oli rahvuselt eestlanna.

⁵⁵ **Alafuzov, Vladimir** (04.(17.)06.1901–30.05.1966) – NSV Liidu admiral (1944).

saarel, kaks 120 mm avatud patareid Paldiski sadama piirkonnas, 130 mm patarei Hiiumaal Vormsi saare ja Tahkuna poolsaare vahelises piirkonnas, 130 mm patarei Saaremaal Kùbassaare poolsaarel. Paldiski sadama piirkonnas tuli valida positsioonid 180 mm raudteesuurtükipatareile ning õhutõrjesuurtükidele.

3. Lennuvägi pidi valima asukohad kolmele mereluureeskadrillile Tallinnas, Paldiskis ja Kuressaares; otsima võimalusi merelennuväe üksuste (üks CB-polk ja üks hävitajate polk) paigutamiseks Tallinna ja Paldiski sadama piirkonda.

4. Maaväed pidid panema välja ühe raudteepataljoni raudteesuurtükipatareidele ning valveüksused laevade seisukohtadesse, lennuväljadele ja ladude juurde.

Selleks et tagada laevade otstarbekamat paiknemist, tuli komisjonil direktiivi põhjal kohapeal välja selgitada Tallinna, Paldiski ja Rohuküla veepiirkondade kaitsmiseks vajaminevate ujuv vahendite arv, remondivõimalused ning laoruumide olemasolu. Samuti tuli üle vaadata laevastikuüksustele mõeldud kasarmud ja muud hooned ning selgitada välja hädavajalike ehitustööde vajadus. Vastavalt Sõjalaevastiku rahvakomissari korraldusele tuli komisjonil töö lõpetada 10. oktoobriks 1939. aastal.⁵⁶

1. oktoobril 1939. aastal määras Eesti Vabariigi Valitsus läbirääkimisteks Eesti-poolse komisjoni, mille esimeheks oli Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Nikolai Reek, abiesimeheks kolonel Richard Maasing⁵⁷ ning liikmeteks õhukaitse ülem kindralmajor Richard Tomberg⁵⁸, mereväe juhataja kaptenmajor Johannes Santpank,⁵⁹ Veeteede Talituse direktor Eduard Aavik ja Sõjavägede Staabi 2. osakonna ülem kolonel Villem Saarsen⁶⁰. Välisministeeriumi esindajaks oli komisjonis Aleksander Varma.⁶¹

Delegatsioonide läbirääkimised peeti 2.–10. oktoobrini 1939. aastal Tallinnas ning need olid pingelised. Punaarmee esindajatel üksikküsimustes alternatiivvariante ei olnud. Kuna poliitikud olid saavutanud kokkuleppe baaside paigutamise suhtes, siis Nõukogude sõjaväelased tundsid end juba peremeestena ja arvasid, et kõik nende soovid täidetakse, nende üle ei vaielda ja kõigis küsimustes kuulub otsustamisõigus neile. Kui Eesti pool püüdis

⁵⁶ Ковалев 2005, c. 54–55.

⁵⁷ **Maasing, Richard** (kuni 1938 Richard Masing, 28.07.1896–10.04.1976) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kolonel) ja publitsist, Eesti sõjaväeluure üks juhte.

⁵⁸ **Tomberg, Richard** (06.09.1897–25.05.1982) – Eesti Vabariigi ja NSV Liidu sõjaväelane (kindralmajor); aastatel 1944–1956 vangilaagris.

⁵⁹ **Santpank, Johannes** (kuni 11. aprillini 1935 Johannes Sandbank, 29.09.1901–05.05.1954) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kaptenmajor), merejõudude juhataja; suri Karaganda oblastis.

⁶⁰ **Saarsen, Villem Leopold** (29.09.1891–29.01.1982) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kolonel), Sõjavägede Staabi II osakonna ülem.

⁶¹ **Maasing** 1955, lk 50.

läbirääkimistel kaitsta enda seisukohti paktile ja salaprotokollile viidates, siis Punaarmee esindajate jaoks oli leping formaalse tähtsusega. Punaarmee juhtide arvates pidi nii väikese riigi puhul, nagu seda oli Eesti, baaside lähitagalaks olema kogu riigi territoorium. Juba enne ametlikke läbirääkimisi jõudis Eesti poole kätte informatsioon sellest, et Nõukogude sõjaväelise delegatsiooni nõudmised on suuremad, kui leping ette nägi. Seetõttu tuli kutsuda läbirääkimistest osa võtma ka sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner, välisminister Karl Selter ja õigusteadlane professor Jüri Uluots.⁶² Välisminister Selteri ja professor Uluotsa kaasamine oli vajalik selleks, et Nõukogude poole nõudmised sõlmitud lepingu raamidesse suruda.⁶³

Nõukogude Liidu delegatsioon saabus Tallinna 2. oktoobril ja kohe samal päeval kell 12 toimus nende delegatsiooni juhi K. Meretskovi nõudmisel ka esimene töökohtumine. Eestit esindasid kindralleitnant N. Reek ja kolonel R. Maasing, Nõukogude Liitu 2. järgu armeekomandör K. Meretkov ja diviisikomissar⁶⁴ Nikolai Vašugin.⁶⁵ Koosolekul esitas Meretkov NSV Liidu kaitserahvakomissari 30. septembri 1939. aasta direktiivi nr 071 alusel koostatud kava Eestisse paigutatavate väeliikide, vägede arvkoosseisu ja paigutuse kohta. Samuti teatas Nõukogude delegatsiooni juht, et NSV Liidu kaitserahvakomissar soovib lepingu täitmiseks koostatava kokkuleppe sõlmida viie päeva jooksul ning 8. oktoobril peab Meretkov olema allakirjutatud lepingutega juba Moskvas. Nõukogude pool nõudis, et iga päev peetaks kaks töökoosolekut.⁶⁶

Kohe seejärel sai sõna diviisikomissar N. Vašugin, kelle nõudmised olid järgmised.

1. Nõukogude delegatsiooni julgeoleku eest lasub vastutus Eesti poolel.
2. Delegatsioonide koosolekud on kinnised, koosolekutel räägitust ei tohi mitte midagi avalikkusesse jõuda ning ajakirjanduses ei tohi räägitut kajastada.
3. Delegatsioonide koosolekuid ei protokollita ning ka märkmete tegemine on keelatud. Protokollitakse ainult vastuvõetud ja heakskiidetud kokkulepped, kuid kokkuleppe ise on salajane.⁶⁷

⁶² **Eesti Vabariik 1918–1940.** Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. Koostanud Evald Uustalu. 1968. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 233. [Edaspidi *Eesti Vabariik 1968*]

⁶³ **Ant, J.** 1999. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, lk 53. [Edaspidi *Ant 1999*]

⁶⁴ Sõjajaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralmajori auastmele.

⁶⁵ **Laks** 2000, lk 99.

⁶⁶ **Maasing** 1955, lk 50.

⁶⁷ **Laks** 2000, lk 51.

Sellega esimene kohtumine ka lõppes. Lepiti kokku, et esimene kahe komisjoni üldkoosolek toimub samal päeval, s.o 2. oktoobril kell 20.00, kus siis Nõukogude delegatsioon pidi esitama välja töötatud kokkuleppe kava.

2. oktoobri õhtul toimunud koosolekul esitas 2. järgu armeekomandör K. Meretskov NSV Liidu seisukohad ja soovid. NSV Liidu arvates ähvardas Eestit sõjaline oht merelt, eriti ohustatuks peeti Eesti saari ja Eesti lõunapiiri. Seetõttu tuli sõjaväelastel kiiresti kokku leppida vastastikuse abistamise lepingu täitmises. Leping ise oli NSV Liidu arvates ainult kokkuleppe aluseks, aga sõjaväelased on need, kes seda järgima peavad, lähtudes vähimast strateegilistest nõuetest. Samuti arvas Nõukogude pool, et lähtuda on vaja pakti põhimõteteliseid seisukohtadest, mitte aga seal sõna-sõnalt kirja-pandust. Selle alusel oli NSV Liidu delegatsioon välja töötanud kokkuleppe kava talle lubatud baaside ja Eesti territooriumi kaitseks.⁶⁸ Kokkuleppe kava põhjal soovis NSV Liit oma väed paigutada lisaks vastastikuse abistamise kokkuleppes ettenähtule veel sellistesse keskustesse nagu Haapsalu, Lihula, Rapla, Paide ja Valga. Nendesse piirkondadesse taheti paigutada ratsaväge ja tankibrigaade. Lisaks sooviti tuua Eestisse neli lennuväepolku.⁶⁹

Kuulanud ära Nõukogude poole seisukohad, väitis Eesti pool kohe, et leping ei määra väeliike ega nende miinimumi, vaid maksimumi. Samuti määras leping ära ka sõjaväe asukohad, kuhu Paide ja Valga ei kuulunud. Leiti, et nelja lennupolku pole vaja, sest arvestada tuleb ka lennukite kiiruse ja lennuulatusega. Hävitajad võiks paigutada saartele, kuid pommitajad võivad paikneda väljaspool Eestit. Samuti arvas Eesti delegatsioon, et tankibrigaadide sissetoomiseks puudub vajadus. Sellega esimene koosolek lõppes.⁷⁰

3. oktoobril kell 15 alanud üldkoosolekul osales ka NSV Liidu sõjalaevastiku komisjon. Sõjalaevastiku rahvakomissari asetäitja, 2. järgu flagman Ivan Issakov esitas lühidalt NSV Liidu soovid merebaaside alal. Sooviti suurt merebaasi Paldiskisse, kolme abibaasi Eesti saartele, ajutisi merebaase Tallinnasse ja Rohukülla. Eelnimetatud baaside kaitseks oli vaja paigutada Eesti territooriumile 2. järgu armeekomandöri Meretskovi esitatud NSV Liidu väeosad.⁷¹

Nõukogude pool pidas Rohuküla sadama kaasamist hädavajalikuks allveelaevade patrullteenistuse tõttu Muhu väinades. Tallinnas aga sooviti saada enda valdusse uus sadam, kus asusid Eesti sõjalaevad ja laevastiku varustusload. Lennuväeüksuste paigutamisel nõuti iga polgu jaoks vähemalt viit lennuvälja, sest siis saaks korraldada õppusi ja vajadusel ka lennukeid hajutada.

⁶⁸ Laks 2000, lk 51.

⁶⁹ Ковалев 2005, с. 55.

⁷⁰ Laks 2000, lk 99.

⁷¹ Maasing 1955, lk 52.

Rohuküla sadama loovutamise eest delegatsioon ei nõustunud. Ühtlasi viidati ka sellele, et Rohuküla sadam ei ole jäävaba.⁷²

3. oktoobri koosolek jooksis poolte suurte lahkarvamuste tõttu ummikusse. Eesti delegatsiooni juht kindralleitnant N. Reek lõpetas koosoleku, viidates sellele, et vastaspoole uutest, paktivälistest nõudmistest tingituna peab informeerima Eesti Valitsust.

3. oktoobri hilisõhtul toimunud Vabariigi Valitsuse erakorralisel koosolekul tutvuti Nõukogude poole uute nõudmistega ning anti uued juhtnõõrid N. Reegi komisjonile.⁷³

Välisministeeriumi esindajana kohal viibinud A. Varma aga informeeris asjade käigust välisminister K. Selterit, kes omakorda saatis 4. oktoobri hommikul Eesti saadikule A. Reile Moskvasse telegrammi. Selles telegrammis teavitas välisminister saadikut tekkinud olukorrast ja palus võtta kiiresti ühendust NSV Liidu välisasjade rahvakomissari V. Molotoviga. Eesti saadik ja NSV Liidu välisasjade rahvakomissar kohtusid sama päeva õhtul kell 19. V. Molotov ei nõustunud küll Eesti tõlgendustega, kuid lubas siiski arvestada Eesti poole kaalutlustega.⁷⁴

4. oktoobril kell 12 alanud koosolekul juhtis Eesti delegatsioon veel kord tähelepanu sellele, et NSV Liidu väeosade paigutamisel lähtutaks lepingust. Koosoleku avanud kindralleitnant N. Reek teatas kohalolijaile, et eelmisel päeval tekkinud probleemidest informeeriti Eesti valitsust ning delegatsioon sai Vabariigi Valitsuselt juhtnõõrid edaspidiseks tegutsemiseks. Eesti valitsuse seisukohad nendes küsimustes esitas kolonel R. Maasing:

“Eesti ja Nõukogude Liidu vaheline pakt sõlmiti vastastikuse abistamise aluste printsiibil. Kuna Euroopas käib sõda, siis see pakt lubab NSV Liidul sõja kestel hoida talle kindlaksmääratud baaside ja lennuväljade aladel garnisone üldsuurusega 25 000 meest. Vastavalt sellele koondatakse NSV Liidu relvajõud Saaremaale, Hiiumaale ja Paldiski linna. Nimetatud kohtadesse võivad väeüksused tulla juba praegu. Saaremaal ja Hiiumaal võivad üksused paikneda kuni vastavate maa-alade eraldamiseni kogu saare ulatuses, kuid mitte kauem kui kaks aastat. Eesti omaltpoolt pakub vägede transpordiks Saaremaale, Hiiumaale ja Paldiskisse oma raudtee koosseisu ja laevu.

Eesti valitsus palub esitada andmed kavandatavate baaside kohta Saaremaal, Hiiumaal ja Paldiskis, et nende alusel alustada võimalikult kiiresti ettevalmistusi lennuväljade rajamiseks.

Eesti delegatsioon on sunnitud konstateerima, et sõlmitud pakti järgi NSV Liidu väeosad peavad olema paigutatud ainult Saaremaale, Hiiumaale ja Paldiski linna. Kogu ülejäänud Eesti territooriumi kaitse eest vastutab Eesti sõjavägi ning see ei kuulu NSV Liidu kompetentsi. Eesti sõjavägi

---

⁷² Laks 2000, lk 102.

⁷³ Maasing 1955, lk 52.

⁷⁴ Baaside lepingust 1991, lk 20.

korraldab oma paigutuse nii, et ohustatud alad ja baasid oleksid hästi kaitsitud. Eesti delegatsioon teeb ettepaneku koostöö huvides ning vajadusel paigutada Eesti sõjaväest üks ratsaväebrigaad motoriseeritud üksustega Valka ning motoriseeritud brigaad Türi piirkonda.⁷⁵

Eesti poole avaldus kutsus Nõukogude delegatsioonis esile närvilisuse ning ärritatud 2. järgu armeekomandör K. Meretskov leidis, et sellistel alustel ei saa lepingut täita. Samuti leidis ta, et Nõukogude delegatsioonil pole enam mõtet Tallinnas olla. Nõukogude delegatsiooni arvates saboteeris Eesti pool sõlmitud lepingut ning korpusekomandör Pavlov ähvardas otseselt sõjalise rünnakuga. Kogu koosoleku aja laskus Nõukogude pool pidevalt teravustesse ja kaudsetesse ähvardustesse. Sellises närvilises õhkkonnas katkestati koosolek ning lepiti kokku uus kohtumine samal päeval kella 16.00-ks.

Osa 3.–4. oktoobri koosolekul tekkinud probleeme lahendas NSV Liidu välisasjade rahvakomissari V. Molotovi 4. oktoobri 1939. aasta telegramm NSV Liidu saadikule Tallinnas Kuzma Nikitinile. Moskva uus seisukoht oli järgmine: “Teeme ettepaneku loobuda meie vägede ja lennuväljade paigutamisest Valka ja Eesti keskossa. Meie vägede paiknemispiirkondade puhul soovitame piirduda rannikualade, saarte, Paldiski rajooniga.”⁷⁶

4. oktoobril kell 16.10 alanud õhtusele koosolekule saabusid Eesti delegatsiooni koosseisus ka kindralmajorid Jaan Soots⁷⁷ ja August Traksmaa⁷⁸. Kindralmajor Soots tegi koosoleku algul veel kord katse loogiliste ja kindlate juriidiliste argumentidega viia sõlmitav kokkulepe vastavusse vastastikuse abistamise lepinguga. NSV Liidu delegatsioon ei lükanud esitatud väiteid ümber, kuid hakkas pikalt selgitama Punaarmee strateegilisi ja taktikalisi vajadusi. Kuna vahepeal oli oldud ühenduses Moskvaga, siis teatati, et Valga ja Türi piirkonnast loobutakse, kuid selle asemel nõudis NSV Liit nüüd suuremaid alasid Haapsalu piirkonnas ning sellest nõudmisest ei taganetud.⁷⁹

Järgnenud läbirääkimiste käigus leidis Nõukogude pool, et Paldiskisse ei tohiks kuhjata kõiki üksuseid ning osa tuleks paigutada Haapsalu piirkonda. Pommitajaid sooviti aga näha mandril: üks polk Paldiski piirkonnas, teine

⁷⁵ **Baaside lepingust** 1991, lk 21.

⁷⁶ Телеграмма наркома иностранных дел СССР В.М. Молотова полпреду СССР в Эстонии К. Н. Никитину. – **Полпреды сообщают** 1990, с. 84.

⁷⁷ **Soots, Jaan** (29.02.1880–06.02.1942) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kindralmajor) ja poliitik. Osales Tartu rahu läbirääkimistel; aastatel 1938–1939 Tallinna ülemlinnapea. Arreteeriti Nõukogude võimu poolt 1941 ja mõisteti NKVD erinõupidamisel surma, kuid suri Solikamskis enne kohtuotsuse täideviimist.

⁷⁸ **Traksmaa, August Hans** (enne eestistamist Traksmann, 27.08.1893–16.07.1942) – Eesti Vabariigi sõjaväelane (kindralmajor) ja diplomaat, mitmete Eesti Vabadussõda käsitlevate uurimuste kaasautor. NKVD erinõupidamisel surma mõistetud 15.07.1942, kuid väidetavalt surnud Urallagis südamerabandusse päev pärast surmaotsuse langetamist.

⁷⁹ **Maasing** 1955, lk 54.

Virtsu piirkonnas. Eesti välisminister K. Selter rõhutas veel kord Eesti valituse soovi näha abivägesid saartel – seal, kus oma üksuseid vähe. Samuti avaldas välisminister arusaamatust suure hulga tankide vajaduse üle ning kuna Nõukogude pool ei suutnud seda ära seletada, leidis Eesti pool, et tankid võivad edukalt asuda ka Pihkvas.

Eesti väljapakutud raudteetranspordist Nõukogude pool keeldus. Pooldati maanteetransporti ning raudtee oleks tulnud kasutusele üksnes erivajadusel. Nõukogude poole seisukoht selles küsimuses oli järgmine: “Kõik väeosad on motoriseeritud ning jõuavad kohale omal jõul maksimaalselt kolme päevaga, seevastu aga raudteel transportimiseks kuluks 2–3 nädalat. Punaarmeele on tavaks 200–300-kilomeetrilisi vahemaid läbida omal jõul. Meritsi aga ei sobi vägede transport juba seetõttu, et kõik Eestisse toodavad üksused on ootevalmis osalt Pihkvas, osalt Kingissepas. Lisaks sellele ei pääse suured laevad Paldiski sadamasse.”⁸⁰

Rohuküla ja Tallinna sadama kohta arvas Eesti välisminister, et Riigikogult on lihtsam saada Rohuküla kui Tallinna sadama kasutusõigust. Selle peale leidis 2. järgu flagman I. Issakov, et Rohuküla ei asenda mitte mingil juhul Tallinna sadamat ning soovis ka Tallinna sadama kasutusõigust.

Kuna baaside rajamiseks oli vaja maa-alasid, siis selle kohta arvas kindralleitnant N. Reek, et maad ei saa siiski nii ruttu võõrandada, kui Nõukogude pool seda soovib.⁸¹

5. oktoobril kell 16.00 toimus järgmine koosolek, kus arutati eelmisel õhtul tekkinud küsimusi. Päevakorras olid Rohuküla sadama, vägede paigutuse ja majutamise, samuti maaeralduse ja vägede transpordi küsimused.

Eesti delegatsiooni ettepaneku põhjal oli kohe võimalik paigutada Paldiski piirkonda jalaväepataljon, tankipataljon, suurtükidivisjon, hävitajate ja pommitajate polk. Saartele pidi kava kohaselt paigutatama kaks jalaväepolk, suurtükidivisjon ja hävitajate polk; Haapsalu piirkonda kaks jalaväepataljoni, kaks suurtükidivisjoni, kaks tankipataljoni, pommitajate polk ja korpusestaap. Meretskovil erilisi vastuväiteid esitatud kavale ei olnud, kuid tankibrigaadi lõhkumist ta ei soovinud. Ka korpusekomandör Pavlov soovis, et tankibrigaad oleks ühtne tervik ning ratsaväebrigaadi asemel tahtis ta selle koosseisus näha mehhaniseeritud polku.

Kuna Eesti poole dislokatsioonikava nägi ette vägede paigutamist Haapsalu piirkonda, siis oli ka Rohuküla sadama kasutusõigus Nõukogude poole jaoks soodsalt otsustatud.

Majutuse ja maade eraldamisega seotud küsimused jäid lahendada Eesti ametiasutustele vastavalt Eestis kehtivatele seadustele. Majandusküsimused

⁸⁰ Laks 2000, lk 105.

⁸¹ *Ibid.*

pidi lahendatama valitsustevahelise kokkuleppega. Vägede liikumisega seotud küsimused jäid Eesti võimude hooleks. Merekaitse korraldas NSV Liit.⁸²

6. oktoobril koosolekuid ei toimunud, sest NSV Liidu sõjaväelased sõitsid tutvuma piirkondadega, kuhu lepingu järgi pidi rajatama nende baasid.⁸³

Ööl vastu 7. oktoobrit kell 24.00 nõudis NSV Liidu delegatsiooni esimees K. Meretskov kohe kokkusaamist kindral Laidoneriga, kes sellega ka nõustus. Eesti Sõjavägede ülemjuhataja korraldusel viibisid sellel kohtumisel ka kolonel Maasing ja kolonel Saarsen. 2. järgu armeekomandör Meretskov saabus koos teda saatnud diviisikomissar Vašuginiga. Nõukogude delegatsiooni juht edastas kindral Laidonerile teate selle kohta, et ta oli ühenduses NSV Liidu kaitserahvakomissariga, kes ei ole rahul läbirääkimiste venimisega ja nõuab kohe tehnilise kokkuleppe allakirjutamist. Meretskov edastas ka Vorošilovi kiirustamise põhjuse: olukord Euroopas on tõsine ja NSV Liit ei või sellistes tingimustes lubada, et Eesti komisjon venitab. Lisaks leidis Nõukogude pool, et mõned Eesti delegatsiooni liikmed on väga järeleandmatud. Nimeliselt toodi siin välja kolonel Maasing. Oma teate lõpuks andis Meretskov mõista, et nende delegatsiooni kannatus võib katkeda ning NSV Liit võib oma huvide kaitseks sel juhul teised abinõud tarvitusele võtta. Samuti soovis Meretskov, et Laidoner mõjutaks Eesti komisjoni muutuma nende suhtes sõbralikumaks ja veenaks neid sõlmima kokkulepet paari päeva jooksul. Tema öine visiit Eesti Sõjavägede ülemjuhataja juurde olevat aga olnud tingitud sellest, et tema kui Nõukogude delegatsiooni juht pidi sõitma Moskvasse aru andma, miks lepingu allakirjutamine venib. Vastuseks Meretskovi nõudmistele teatas kindral Laidoner, et komisjoni koosseisu on määranud kindlaks Vabariigi Valitsus ja see ei allu temale. Lepingu suhtes teatas Laidoner, et Eesti pool soovib seda esmase lepinguga kooskõlastada. Samuti lubati anda parim, et lepingule lähipäevil alla saaks kirjutatud. Samas teatas kohaviibinud kolonel Maasing, et ta ei osale enam komisjoni töös, kuid ta jäi edasi komisjoni liikmeks.⁸⁴

Ühiskomisjoni viimane töökoosolek peeti 9. oktoobril. Koosolekut juhtis Eesti välisminister K. Selter. Põhiküsimuseks oli sel koosolekul Nõukogude delegatsiooni vastuettepanek Eesti delegatsiooni esitatud dislokatsioonikavale. Kuulati ära Nõukogude delegatsiooni liikmete muljed tulevaste baaside maa-alade kohta ning sellega seoses kerkinud küsimused. Nõukogude delegatsioon soovis lisaks saada maad ka Kuusiku ja Kehtna mõisas, sest sealne maapind võimaldas oma pinnavormide tõttu kiiresti lennuvälju rajada. Eesti pool ka nõustus sellega.⁸⁵

⁸² Sõjaväedeleformatsioonide koosoleku protokoll, 5.10.1940. – ERA. 2315-2-35. L 3-3p; **Baaside lepingust** 1991, lk 24–25.

⁸³ **Maasing** 1955, lk 54.

⁸⁴ *Ibid.*, lk 54.

⁸⁵ **Baaside lepingust** 1991, lk 28.

Pärast poolte seisukohtade korrigeerimist jõuti 1939. aasta 10. oktoobri õhtuks kokkuleppe allakirjutamiseni. Kokkuleppele kirjutasi esimestena alla NSV Liidu poolt Leningradi sõjaväeringkonna ülem, 2. järgu armeekomandör Kirill Meretskov ja Eesti poolt Eesti Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Nikolai Reek. Seejärel kirjutasi protokollile alla kõik ülejäänud liikmed.⁸⁶ Protokollile lisadeks olid Eesti Vabariigi välisministri K. Selteri deklaratsioon ning kindralleitnant N. Reegi ja 2. järgu armeekomandöri K. Meretskovi ühisavaldus. Ainsana keeldus protokollile alla kirjutamast kolonel R. Maasing.⁸⁷

Kohe pärast protokollile allkirjastamist sõitis Nõukogude delegatsiooni juht K. Meretskov ettekandega Moskvasse. Oma ettekandes kaitserahvakomissar K. Vorosilovile tõi ta välja probleemid, mis olid Eesti poolega läbirääkimiste käigus tekkinud ja mille Nõukogude sõjaline delegatsioon oli ületanud. Muuhulgas kandis K. Meretskov ette järgmist: “Nõukogude delegatsioon kohtas oma töö alguses Eesti delegatsiooni poolt tervikuna ja samuti ka Eesti välisministri Karl Selteri poolt isiklikult visa soovi meie vägesid üldse mitte lubada Eesti territooriumile. Nad võtsid kasutusele kõik abinõud selleks, et meie vägede Eestisse viimine läbi kukuks. Kui see neil aga ei õnnestunud, siis võeti päevakorda kontingendi piiramine ja eriti ei soovitud näha Eesti territooriumil meie mehhaniseeritud üksuseid, eelkõige tanke.” Meretskov toonitas oma ettekandes, et kokkuleppe sõlmimine sai teoks ainult tänu Nõukogude delegatsiooni suurtele jõupingutustele ning survele, mida Moskva Eestile avaldas.⁸⁸

Sõjaliste delegatsioonide sõlmitud lepingutega tutvus ka välisasjade rahvakomissar V. Molotov, kes väljendas kahtlusi Eesti välisministri K. Selteri avalduse suhtes. Meretskov andis teada, et ta esitas avalduse lihtsalt rahvakomissarile tutvumiseks, sest Nõukogude delegatsiooni arvates on tegemist Eesti välisministri isikliku seisukohaga ja sõjaliste delegatsioonide otsustele see mingit mõju ei avalda. Nõukogude sõjalise delegatsiooni juht leidis, et see oli tähtsusetu dokument ning läbirääkimisi ei olnud sellepärast mõtet katkestada. Selleks et vältida aga tulevikus taolisi avaldusi, tegi Meretskov ettepaneku määrata sellist laadi komisjonidesse alati ka jurist või mõni välisasjade rahvakomissariaadi esindaja, kellel on dokumentide vormistamise kogemusi. Lisaks sellele leidis K. Meretskov, et väga vajalik on hoolikalt üle kontrollida kogu eestikeelne tekst. Kohapeal seda teha ei saanud, sest Leningradi sõjaväeringkonnal ei olnud kusagilt võtta usaldusväärset ja kogemustega eesti keele tõlki.⁸⁹

⁸⁶ Ковалев 2005, c. 57.

⁸⁷ Maasing 1955, lk 54.

⁸⁸ Ковалев 2005, c. 63.

⁸⁹ *Ibid.*, c. 64.

3. SÕJAVÄELISTE DELEGATSIOONIDE SÕLMITUD KOKKULEPPED

10. oktoobril 1939. aastal sõlmitud Eesti ja NSV Liidu vahelise vastastikuse abistamise lepingu protokollil allakirjutamisel esines enne dislokatsiooniküsimuste arutamist deklaratsiooniga Eesti välisminister Karl Selter. Selles deklaratsioonis rõhutas Eesti välisminister, et NSV Liidu sõjaväeosad peavad asuma ainult baaside ja lennuväljade jaoks eraldatud maa-aladel, st Saaremaal, Hiiumaal ja Paldiski linnas. Kuni baaside ja lennuväljade jaoks eraldatud maa-alade võõrandamise ja piiride määramiseni võivad Nõukogude üksused asuda Hiiumaal ja Saaremaal, kuid mitte kauemaks kui kaheks aastaks. Läbi-rääkimistel väljus Nõukogude pool lepingus ettenähtud piiridest ning soovis paigutada vägesid ajutiselt ka Haapsalu piirkonda. Kuna see nõudmine ületas lepingu piire, siis informeeriti sellest ka Eesti Vabariigi Valitsust. Valitsus andis oma nõusoleku lubada paigutada Nõukogude väeüksused Haapsalu piirkonda ajutiselt, kuni Euroopas kestab sõda, kuid mitte kauemaks kui kaheks aastaks.⁹⁰ Sõlmitud protokollile lisati deklaratsioon.

Lepiti kokku, et 25 000 meest koosnev kontingent paigutatakse vastavalt salaprotokollile järgmiselt.

1. Paldiski piirkond: laskurpolk ilma ühe pataljonita, suurtükiväedivisjon, tankipataljon, hävitajate ja pommitajate polk – kõik nimetatud üksused koos oma baasidega.

2. Haapsalu piirkond: korpuse, diviisi ja lennuväebrigaadi juhtkonnad, laskurpolk, suurtükipolk, tankibrigaad, õhukaitsedivisjon, diviisi luurepataljon, diviisi ja korpuse side- ja sapööripataljonid koos muude korpuse ja diviisi osadega, pommitajate polk koos oma baasiga, ratsaväebrigaadist eraldatud mehhaniseeritud polk.

3. Saaremaale: laskurpolk, suurtükipolk ilma ühe divisjonita ja hävitajate polk koos oma baasidega.

4. Hiiumaale: laskurpataljon suurtükidivisjoniga.⁹¹

Peale vägede paigutuse lepitati salaprotokolliga kokku veel järgmistes punktides.

1. Lisaks baasi lennuväljadele antakse operatiiv-õppe lennuväljade rajamiseks maad ka Kuusiku ja Kehtna mõisa aladel.

2. Eesti pool eraldab maa-alad lennuväljade ja õppeväljakute jaoks ning tagab sõjaväe majutamise.

⁹⁰ Välisminister K. Selteri deklaratsioon 10. oktoobril 1939. – ERA. 495-11-34. L 10.

⁹¹ Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti elluviimiseks Eesti Vabariigi ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide vahel 10. oktoobril 1939. aastal peetud koosoleku konfidentsiaalne protokoll. – ERA. 495-11-34. L 7; Бешанов 2006, c. 240.

3. Nõukogude vägede sissetoomine Eestisse algab 18. oktoobril 1939. aastal ning selleks kasutatakse maanteid ja raudteed. Sõjaväe liikumiseks määratud raudteede ja maanteede valve tagab Eesti Vabariigi Valitsus. Väeosad liiguvad vastavalt väljatöötatud juhendile. Saartele viidavate väeüksuste kohaletoimetamiseks annab Eesti Valitsus võimalusel sobivaid aluseid. Sõjaväe mandrilt saartele ümberpaigutamist kaitseb merelt Nõukogude sõjalaevastik.

4. Kasarmute ja lennuväljade ehitamisel aitab Eesti Valitsus muretseda tööjõudu, ehitusmaterjale ja vastavaid mehhanisme.

5. Eesti Sõjavägede Staap määrab kindlaks lennukeelutsoonid.

6. Merebaaside kohta käivad kokkulepped reguleeritakse eriprotokollidega.⁹²

Salaprotokollile lisati ka kindralleitnant N. Reegi ja 2. järgu armeekomandöri K. Meretskovi ühisavaldus: "Igapäevases elus tekkida võivate küsimuste kooskõlastamiseks ja nende kiireks lahendamiseks moodustatakse ühiskomisjon, mille koosseisu kuuluvad selle sõjaväeringkonna ülem, kelle territooriumil need küsimused tekivad, ja Eesti territooriumil asuvate NSV Liidu vägede korpuse ülem. Küsimused, mis ei kuulu eelpool nimetatud ülemate kompetentsi, antakse otsustamiseks Eesti Sõjavägede Ülemjuhatajale või Leningradi Sõjaväeringkonna ülemale."⁹³

Mereväega seotud küsimused lahendati seitsme salaprotokolliga. Need sõlmiti 11. oktoobril ning neile kirjutasi alla Eesti poolt komisjoni esimees kindralleitnant N. Reek ja mereväe juhataja kaptenmajor J. Santpank ning NSV Liidu poolt NSV Liidu mereväekomisjoni esimees, sõjalaevastiku rahvakomissari asetäitja I. Issakov ja laevastiku 2. järgu flagman V. Alafuzov.

Protokoll nr 1 käsitles NSV Liidu laevastiku paiknemist Saaremaal ja Hiiumaal.

1. Nõukogude sõjalaevastikul võimaldati kasutada järgmisi sadamaid ja reide: Kärdla, Kõiguste, Kuressaare laht, Mõntu, Kihelkonna laht, Tagalaht ja Küdema laht. Neis kohtades lubati rajada sadamates hüdrotehnilisi ehitisi, muule, sildu, töökodasid, raadiojaamu, raudteid ja maanteid, samuti teha hoiu-, teenistus- ning süvendustöid.

2. Kihelkonna ja Kõiguste lahes lubati baasi teenindamiseks organiseerida vesilennukite üksuste baas.

3. Laevastiku kaitseks võimaliku pealetungi eest merelt ja õhust lubati NSV Liidul luua rannakaitse- ja õhukaitsepatareisid, helgiheitjate jaamu ning

⁹² Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti elluviimiseks Eesti Vabariigi ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide vahel 10. oktoobril 1939. aastal peetud koosoleku konfidentsiaalne protokoll. – ERA. 495-11-34. L 8–9.

⁹³ Kindralleitnant N. Reek'i ja 2. järgu armeekomandöri K. Meretskovi ühisavaldus, 10.10.1939. – ERA. 495-11-34. L 11.

vaatlus- ja sideposte, kuhu kuulub erinevas kaliibris relvi. Need lubati rajada Saaremaal Sõrve, Harilaiu, Nina ja Pammana poolsaarele ning Hiiumaal Sõru, Kõpu, Tahkuna ja Sääre poolsaarele.

4. Baaside ja patareide jaoks eraldatud maa-alade rent määratakse kindlaks pärast eraldatud maade hindamist.

5. Kui eraldatud aladel leidub ehitisi või seadmeid, mida Nõukogude laevastik saab kasutada, siis Eesti Valitsus annab võimaluse neid osta või rentida. Eesti pool aitab igati kaasa tööjõu palkamisel, ehitusmaterjalide ja muu ehitustegevusega seotud küsimuste lahendamisel.

6. Eesti kaubalaevad võivad kauba maha- ja pealelaadimiseks peatuda kõigis Saaremaa ja Hiiumaa sadamates, v.a Kõiguste reid.⁹⁴

Protokoll nr 2 käsitles Paldiski maa- ja veealade kasutamist.

1. Nõukogude sõjalaevade jaoks Paldiskis eraldatakse maa-alad Pakri poolsaarel, Väike-Pakri ja Suur-Pakri saartel. Nendes piirkondades lubatakse NSV Liidu merejõududel teha sadamas hüdrotehnilisi ehitustöid, rajada sildu, ehitada ladusid, teenistus- ja eluruume ning raud- ja maanteid.

2. NSV Liidu merejõudude kaitseks Paldiskis lubati neile eraldatud maa-aladele rajada piiramatul hulgal raudtee-, rannakaitse-, õhukaitsepatareisid, helgiheitjate jaamu, kuhu kuulub erinevas kaliibris relvi, ning ehitada isikkoosseisu eluruume.

3. NSV Liidu sõjaväelisele juhtkonnale anti õigus rajada merelennuväe jaoks lennuvälju ja muid vajalikke ehitisi Paldiski piirkonnas, Pakri poolsaarel, Suur-Pakri ja Väike-Pakri saartel. Samuti lubati nendes piirkondades rajada vaatlus- ja sideposte, kuid tuletorni teenistus jäi Eesti võimude korraldada.

4. NSV Liidu sõjaväelisele juhtkonnale anti õigus 1. punktis loetletud piirkondades määrata ise laevasõidu, ülelendude, laevade liikumise ja veealade kaitse kord.

5. Nõukogude sõjaväelisele juhtkonnale anti õigus kasutada kõiki baasi maa-aladele jäävaid mageveeallikaid. Eesti võimud aitavad Nõukogude baasi varustada elektrienergiaga baasi maa-alalt väljaspool asuvatest allikatest. Samuti aidatakse Nõukogude pooltel hankida baasi ehitamiseks materjale, transporti ja tööjõudu.⁹⁵

Protokoll nr 3 määras kindlaks NSV Liidu sõjalaevade ajutise seisu Tallinnas.

1. NSV Liidu sõjalaevadele anti kaheks aastaks kasutada Uus Kaubasadam ja Karavani sadam ning neid piiravad kaid ja osa kaldast. Samuti määrati kindlaks suurte sõjalaevade ankrukohad.

⁹⁴ NSV Liidu laevastiku baseerumise kohta Hiiumaal ja Saaremaal. – ERA. 495-11-34. L 17–19.

⁹⁵ Paldiski maa- ja veealade kasutamiseks üleandmine NSV Liidule. – ERA. 495-11-34. L 20–21.

2. Ankrus seisvaid Nõukogude sõjalaevu varustas Tallinna sadam vajadusel auru, elektrienergia ja mageveega. Sõjalaevu remonditi Tallinna laeva-remonditöökodades kokkuleppel Eesti võimudega. Samuti võimaldas Tallinna sadam kasutada sõjalaevadel puksiire ja jäälõhkujat.

3. Sõjalaevade liikumistekond sadamates kooskõlastati vastavate ametiasutustega.

4. NSV Liidu sõjalaevastikule vajalikud hooned ja laod Uue Kaubasadam ja Karavani sadama piirkonnas jäeti neile kasutada.

5. Eesti väejuhatuse osutas NSV Liidu sõjaväejuhtkonnale kaasabi Tallinnas seisvate sõjalaevade kaitse- ja valveteenistuse organiseerimisel.⁹⁶

Protokoll nr 4 käsitles Nõukogude Liidu sadamate ja Eestis asuvate baaside vahel seilavaid Nõukogude transpordilaevu.

1. Kõik Nõukogude Liidust tulnud transpordilaevad sõjalise varustuse, kütteaine ja isikkoosseisuga võisid peatuda ainult nendes Eesti sadamates, mis on NSV Liidu sõjalaevastiku baasideks. Liigeldi kinnitatud kava järgi. Informatsioon nende laevade liikumise kohta tuli edastada õigeaks ajaks Eesti sõjaväe juhtkonnale, piirivalvele, tollile ja sadamavõimudele.

2. Nõukogude baasidesse varustust toovad laevad vabastati igasugustest maksudest ja läbivaatusest ning neil olid Eesti laevadega võrdsed õigused territoriaalvetesse ja sadamatesse sisenemisel.⁹⁷

Protokoll nr 5 käsitles hüdrograafiliste tööde tegemist ja vastavate materjalide vahetamist.

1. NSV Liidu hüdrograafialaevadel võimaldati Eesti territoriaalvetes takistamatult liikuda. NSV Liidu sõjalaevastiku paiknemiskohtades lubati teha hüdrograafilisi, hüdroloogilisi, traalimis- ja mõõtmistöid. Kaldal ja saartel lubati teha topograafilisi töid koos vastavate triangulatsioonimärkide püstitamisega.

2. Täiendavaid meremärke, sihte, sihttulesid, poisid, tuletorne, raadiotuletorne ja hüdroakustilisi seadeldisi paigaldati kokkuleppel Eesti Veeteede Talitusega.

3. NSV Liidu vastavad ametkonnad ja Eesti Veeteede Valitsus pidid vastastikku vahetama meteoroloogilisi, hüdrograafilisi ja jääolude teateid, samuti vastavaid kaarte ja plaane. Täiendavaid meteoroloogiajaamu püstitati kokkuleppel Eesti Veeteede Talitusega.

4. Eesti pool lubas Balti laevastiku juhatuse käsutusse anda kõik olemasolevad Eesti vete kohta käivad materjalid, täpsed kaardid koos liikumisteedega ning kõik andmed sadamate ehitamiseks.⁹⁸

---

⁹⁶ NSV Liidu sõjalaevade ajutise seisu kohta Tallinna sadamas. – **ERA**. 495-11-34. L 22.

⁹⁷ Nõukogude Liidu sadamate ja Eestis asuvate baaside vahel seilavate Nõukogude transpordilaevade liikumise kohta. – **ERA**. 495-11-34. L 24.

Protokoll nr 6 määras kindlaks kolmandate riikide sõja- ja kaubalaevade külastamise korra nendesse Eesti sadamatesse, mis olid ühtlasi NSV Liidu sõjalaevastiku baasideks.

1. Kolmandate riikide sõjalaevad said külastada neid sadamaid, kus asusid Nõukogude sõjaväebaasid, alles pärast seda, kui Eesti Valitsus oli andnud neile loa, mis oli eelnevalt kooskõlastatud Nõukogude Liiduga.

2. Järelevalve NSV Liidu sõjalaevade baasiks olevates Eesti sadamates külaskäigul viibivate kolmandate riikide sõjalaevade üle kuulus Eesti võimude pädevusse.

3. Nõukogude merejõudude juhatus võis välismaa sõja- ja kaubalaevadel keelata vajadusel ajutiselt või alaliselt Paldiski, Hiiumaa ja Saaremaa nende sadamate külastamise, kus asusid sõjalaevastiku baasid.

4. Salaprotokoll järgi lubati Nõukogude sõjalaevadel kasutada kahe aasta jooksul ajutiselt Tallinna sadamat. Kui selle aja jooksul oleks mõni välismaa sõjalaev külastanud Tallinna sadamat, siis tulnuks Eesti Valitsusel enne sõjalaeva külaskäiku informeerida Nõukogude merejõudude juhatus.

5. Ametliku teadaande kolmandale riigile Eesti sadamate – Nõukogude sõjalaevade baasi külastamise keelu kohta teeb Eesti Valitsus enda nimel. Selle keelu täitmist kontrollisid Eesti merejõud, kes võisid vajadusel pöörduda abi saamiseks ka Nõukogude merejõudude poole.⁹⁹

Protokoll nr 7 käsitles sõjasaladuste hoidmist.

1. Sõjasaladuste hoidmiseks tuli kehtestada tsensuur NSV Liidu ja Eesti ajakirjandusele maismaavägede, laevade, lennuväe ning NSV Liidu ja Eesti merejõudude rannakaitse kohta antava informatsiooni üle.

2. Kõik NSV Liidu ja Eesti vägede, laevastiku, rannakaitse, lennuväe ja julgeolekuteenistusega seotud artiklid ja ettekanded vaatas enne avalikustamist läbi vastava poole sõjaväeline juhtkond. Nimetatud nõuded kehtisid võrdselt ajakirjandusele, raadiotele, kinole ja fotograafiale.

3. Sõjasaladuste kaitsmise korra rikkumisel või info üleandmisel kolmandatele isikutele tuli süüdlasi karistada NSV Liidu (NSVLi kodanikud) ja Eesti Vabariigi (Eesti Vabariigi kodanikud) seaduste järgi.¹⁰⁰

Kõik protokollides nimetatud Nõukogude vägedele eraldatud maa-alad jäid Eesti Vabariigi territooriumiks, NSV Liit hakkas nende eest maksma renti. Renditingimused määrati kindlaks erikokkulepetega.

⁹⁸ Hüdrograafiliste tööde tegemise ja vastavate materjalide vahetamise kohta. – **ERA**. 495-11-34. L 25–26.

⁹⁹ Kolmandate riikide sõja- ja kaubalaevade sisenemisest NSV Liidu merebaasiks olevatesse Eesti sadamatesse. – **ERA**. 495-11-34. L 27–28.

¹⁰⁰ Sõjasaladuse hoidmise kohta. – **ERA**. 495-11-34. L 29–30.

KOKKUVÕTE

23. augustil 1939 sõlmitud NSV Liidu ja Saksamaa vahelise mittekallaletungilepingu üks otseseid tagajärgi oli 28. septembril 1939 sõlmitud Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vaheline vastastikuse abistamise leping, mille tulemusena rajati Hiiumaale, Saaremaale ja Paldiskisse Nõukogude sõjaväebaasid. Lepingu juurde kuuluva salajase lisaprotokollil alusel võimaldati Nõukogude sõjalaevadel kasutada Tallinna sadamat kuni kaheks aastaks toiduainete ja küttega varustamiseks ning seisuks.

Nõukogude vägede sissetoomisele eelnesid 2.–10. oktoobrini 1939 sõjaväelised läbirääkimised Tallinnas, kus täpsustati Nõukogude baaside rajamise ja vägede transpordi ning paigutamise seotud küsimused. Nõukogude delegatsiooni juhtis Leningradi sõjaväeringkonna ülem, 2. järgu armeekomandör Kirill Meretskov ning Eesti delegatsiooni Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Nikolai Reek. Kohe läbirääkimiste alguses võttis Nõukogude pool hoiaku, et nad peavad saama kõik, mida nad soovivad. NSV Liit ignoreeris lepingu seisukohti ning kavandas oma relvajõudude paigutamist mitmele poole Eesti territooriumile. Kaitserahvakomissari K. Vorošilovi ja Kindralstaabi ülema B. Šapošnikovi 30. septembri 1939. aasta korraldusega tehti Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogule ülesandeks paigutada Punaarmee üksused mitte üksnes Saaremaale ja Hiiumaale ning Paldiski rajooni, vaid ka Haapsalu–Tallinna, Viljandi–Valga, Haapsalu–Pärnu ja Paide piirkonda. Sõjaväelised läbirääkimised lõppesid 10. oktoobril 1939 vastavate kokkulepete allkirjastamisega. Lisaks sõlmiti 11. oktoobril 1939 veel seitse lisaprotokollit NSV Liidu sõjalaevastiku paiknemise kohta Saaremaal ja Hiiumaal, Paldiski maa- ja veelade NSV Liidule kasutamiseks andmise kohta, Nõukogude sõjalaevade ajutise paiknemise kohta Tallinnas jne.

10.–11. oktoobril 1939 allakirjutatud protokollides täpsustati baasivägede sissetoomisega seotud küsimusi ning Punaarmee maa-, õhu- ja merejõudude paiknemiskohti. Maavägede baasid lubati rajada Saare- ja Hiiumaale, Haapsalu ja Paldiski ümbrusesse. Lennuväljade ehitamiseks eraldati sobivad alad Saaremaal, Haapsalu ja Paldiski piirkonnas, Kuusiku ja Kehtna mõisa maa-del. Merejõudude kasutusse anti sadamad ja reidid Saaremaal (Kõiguste, Kuressaare laht, Mõntu, Kihelkonna laht, Tagalaht, Küdema laht), Hiiumaal (Kärdla) ja Paldiski piirkonnas (Pakri laht). Samuti sai Nõukogude Liit õiguse rajada oma laevastikubaaside kaitseks ranna- ja õhukaitsepatareisid, vaatlus- ja sideposte. Lisaks baaside vahetule ümbrusele lubati samalaadseid rajatise paigutada ka Sõrve, Harilaiu, Ninase ja Pammana poolsaarele Saaremaal; Sõru, Kõpu, Tahkuna ja Sääre poolsaarele Hiiumaal ning Pakri saartele ja Pakri poolsaarele.

Nõukogude sõjajõudude sisenemine pidi sõlmitud lepingute kohaselt algama 18. oktoobril 1939.

**LISA. 29. SEPTEMBRIKS 1939 KAVANDATUD
OPERATSIOONI “VULKAAN” PLAAN¹⁰¹**

**PUNALIPULISE BALTI LAEVASTIKU STAABI
KÄSKKIRI NR 4/ON**

29. septembril 1939. a Kroonlinnas

1. Eesti laevastik asub baasides. Soome ja Läti neutraliteeti ei riku, neid peetakse neutraalseteks.

2. Punaarmee asub pealetungile ülesandega forsseerida Narva kindlustatud rajoon.

3. Punalipulise Balti Laevastiku ülesandeks on hävitada Eesti laevastik, purustada Tallinna ja Kunda mereväebaasid, tõkestada sõjalaevade pääs Soome lahte, toetades A- tiival väeosade edasiliikumist ning valmistada ette Tallinna kindlustatud rajooni hõivamine.

4. Sõjategevuse puhkemisel on Punalipulise Balti Laevastiku sõjaõhujõudude ülesandeks avastada ning hävitada Eesti laevad, pommitada väeosasid ja kindlustada Narva maakitsusel ning raudtee ja Soome lahe vahelisel maa-alal kuni 30 km sügavuseni pealetungivatest väeosadest kindlustada Narva maakitsus ning vabastada raudtee ja Soome lahe vaheline maa-ala kuni 30 km sügavuseni pealetungivatest väeosadest; hävitada lennukite materiaalosad; pommitada ehitisi Rakvere ja Kunda lennuväljadel; purustada Sondat ja Rakvere lennuvälja ühendav raudteeharu; hävitada Tallinna piirkonnas ja sellest lääne pool Eesti rannikul ning saartel paiknevad kaitserajatised, takistada miinitõkete rajamist Tallinna piirkonnas; kaitsta laevastikku vaenlase õhurünnakute eest ning tõkestada vaenlase lennukite läbimurret Kingissepa ja Torma suunal ning edasiliikumist piki Soome lahe rannajoont Leningradi peale.

Peab olema valmis:

a) toetama dessandi maandamist Soome lahe lõunakaldale;

b) andma lööki Soome lahes asuvatele vaenlase laevadele;

c) toetama eribrigaadi kaatreid.

5. Kergete lahingulaevade salgal, kelle käsutusse antakse kiirkaatrite divisjon, tuleb sõjategevuse puhkemisel avada suurtükitali Kunda sadama sõjaliste objektide ja merebaasi kaitserajatiste purustamiseks; 11. laskurdiviisi nõudmisel tuleb suurtükitaliga toetada maavägede edasiliikumist tiibadelt; katta tulega rannikuvetes tegutsevaid laevu vaenlase võimalike allveerünnakute eest; samuti tuleb takistada vaenlasel Tallinna piirkonnas miinitõkete paigutamist.

¹⁰¹ Kaup 1999, lk 24–26.

6. Dessantoperatsiooni komandöri tuleb olla sõjategevuse puhkemisel valmis kolme erilaskurpataljoni jõududega dessandi maandamiseks Narva jõe ja Kunda lahe piirkonnas; ühtlasi peab olema ette valmistatud reserv-dessantväeosa ning pataljon Punalipulise Balti Laevastiku õppesalga koosseisust.

7. Lääne kindlustatud rajoonis peavad sõjategevuse alguseks olema lahinguvalmidusse viidud 17. raudteepatarei 200 positsioonil ja 12. raudteepatarei Ust-Luugas, et suurtükitlega toetada 11. laskurdiviisi pealetungi ning hoida ära vaenlase võimalik kallaletung, mis takistaks dessantüksuste pealelaadimist ja väljumist merele manöövriteks ettenähtud baasist.

8. Eribrigaadil, kelle käsutusse antakse traallaevade brigaadist divisjon traalereid, tuleb sõjategevuse puhkedes korraldada nii allveelaevaküttide kui ka miini- ja torpeedotõrje aluste pidev patrulltegevus Narva lahes ja saarte piirkonnas kuni 60° meridiaanini.

9. Allveelaevade 3. brigaadil tuleb 1939. aasta 29. septembri koidikust alates asuda positsioonidele, et katta Punalipulise Balti Laevastiku tegevust Soome skääride suunalt; signaali "VULKAAN" saamisel hävitada kõik Soome lahte sisenevad vaenlase laevad.

10. Allveelaevade 2. brigaadil tuleb 1939. aasta 29. septembri koidikust alates võtta jälgimise objektiks vaenlase aluste liikumine ja tegevus Tallinna–Helsingi–Paldiski piirkonnas; signaali "VULKAAN" saamisel nurjata päevane miinitõkete rajamine Tallinna rajoonis; hävitada kõik Soome lahte sisenenud vaenlase laevad.

11. Allveelaevade 1. brigaadil tuleb 1939. aastal 29. septembri koidikust alates võtta sisse positsioonid Riia lahe ja Balti mere suunalt Soome lahte kulgevate veeteede suubumiskohal; signaali "VULKAAN" saamisel hävitada kõik vaenlase laevad, mis sisenevad mere poolt Soome ja Riia lahte.

12. Punalipulise Balti Laevastiku eskaadril tuleb viia liinilaevad ja ristleja tunniajalisse valmidusse peabaasi jõudmiseks.

13. Laevastiku komandopunkt on Kroonlinn, kus asub ka Laevastiku Staap. Varu komandopunkt on Oranienbaum, kus asub ülema teine asetäitja.

Punalipulise Balti Laevastiku juhataja, 2. järgu flagman Tributs
Punalipulise Balti Laevastiku sõjanõukogu liige diviisikomissar Morozov
Punalipulise Balti Laevastiku Staabi ülem, 1. järgu kapten Šergin

ALLIKAD

a) arhiiviallikad

Eesti Riigiarhiiv – ERA

Fond 495	Sõjavägede Staap
Fond 515	1. Diviisi Staap
Fond 989	Presidendi Kantselei
Fond 2315	Sõjaministeerium

b) publitseeritud dokumendid

Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. 1991. Tallinn: Perioodika.

Kaup, E. 1999. Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939 – juuni 1940. – Tuna nr 4. Tallinn: Eesti Arhivaaride Ühing.

Riigi Teataja. Eesti Vabariigi lepingud välisriikidega. 1939.

Полпреды сообщают... . Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией август 1939 г. – август 1940 г. 1990. Москва: Международные отношения.

KIRJANDUS

Ant, J. 1999. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Бешанов, В. 2006. Красный блицкриг. Москва: Издатель Быстров.

Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas II. 1955. Stockholm: EPM.

Eesti Vabariik 1918–1940. Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. 1968. Koostanud Evald Uustalu. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Ковалев, С. 2005. Советские войска на территории Эстонии 1939–1940 гг. Санкт Петербург: Новик.

Laks, L. 2000. Sundvalik. Tallinn: Perioodika.

Luts, A. 2004. Heitluste keerises. Tallinn: Olion.

Maasing, R. 1955. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimised 1939. a. oktoobris. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas II. Stockholm: EPM.

Meltjuhov, M. 2001. Nõukogude sõjalise kohaloleku suurendamine Baltikumis aastail 1939–1941. – Akadeemia 9–10. Tartu.

Мельтюхов, М. 2002. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 гг. (Документы, факты, суждения). Москва: ВЕЧЕ.

- Ots, A.** 1976. Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Stockholm: Andromeda.
- Петров, П.** 2005. Балтийский флот. Финский гамбит. Москва: ЯУЗА.
- Petrov, P.** 2006. Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939. aasta septembris ning vahejuhtum aurikuga "Metallist". – Akadeemia, nr 6.
- Пионерская правда.** № 132, 28. сентября 1939 г.
<<http://oldgazette.ru/pionerka/28091939/index1.html>>, (24.06.2007).
- Sõja ja rahu vahel.** Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Koguteos. I köide. 2004. Tallinn: S-Keskus.

EVE KUBI, MA (ajalugu)

TÜ ajaloo eriala doktorant, ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja